

ESKİÇAĞ'DA NARMAN HAVZASI Narman Basin in Ancient History

Oktay ÖZGÜL

Dr.; Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özet

Erzurum'un kuzeydoğusunda yer alan Narman ilçesi, siyasi bakımdan Doğu Anadolu'ya bağlı olmakla birlikte coğrafi bakımdan Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde yer almaktadır. Mermer ve taş ocakları bakımından zengin olan bu yöre, tarihi açıdan da önemli konumda yer almaktadır. Erzurum çevresindeki tarihi araştırmalar, Hamamderesi'nde Kökten tarafından bulunan iki adet taş alet ile başlamış bu da Erzurum'un dip tarihini Paleolitik Çağ'a kadar götürmüştür. Erzurum'un kuzeydoğusunda bulunan Narman Havzası'nda "Eski Tunç Çağı Kültürü" ya da Karaz Kültürü'nden başlayarak sırasıyla; M.Ö. II. Binde Aziz-Hayaşa, M. Ö. I. Binde Daya(e)ni (Diauehi) ve M. Ö. 9-6.yy.lar arasında ise Urartular'ın yaşamış olduğunu söyleyebiliriz. Tabii İskitler'in Urartular'ı yıktıktan sonra Herodot'un ifadesiyle Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da 28 yıl hâkim olduklarını da hesaba katarsak kısa süren bir İskit hâkimiyetinin varlığını da kabul etmek yerinde olacaktır. Yazılı kaynakların yetersizliği bölgenin eski çağı hakkında bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. Ancak, coğrafi ve kültürel bütünlük bakımından Urartular'ın Oltu ve havalisi hakkında bilgiler vermesinin, kısmen de olsa bölge eskiçağını aydınlatmaya yardımcı olacağı kanısındayım.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Narman, Karaz, Yazılıtaş, Kafkasya

Abstract

Narman District, located the in north-east region of Erzurum, is in the eastern part of Black Sea Region geographically while it is politically on East Anatolian Region. The area which many has rich marble and stone quarries is also important from the historical point of view. Historical researches around Erzurum started with the discovery of two stone-made tools, which go back to the Paleolithic age, by Kokten at Hamamderesi and this discovery linked the history of Erzurum back to Paleolithic age. Many may argue that starting from the "Ancient Bronze Age Culture" or the Karaz Culture saint Hayasha at 2000 (BC), Diauehi at 1000 (BC) and Urartian between 9- 6th centuries (BC) lived in Narman Basin which is located in the Northeast region of Erzurum. Taking into account that Scythians ruled over Eastern and Northeast Anatolia for 28 years after they had demolished Urartian as Herodotus stated, we need to accept the presence of a short Scythians sovereignty. Inadequate written resources made getting information difficult to obtain about the ancient history of the region. However, from the geographic and cultural integrity view, it's that the information given by Urartian about Oltu and its vicinity enlighten, at least partially, the ancient history of the region

Keyword: East Anatolia, Narman, Karaz, Yazılıtaş, Caucasia

Narman ilçesi Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeydoğusunda, Erzurum il sınırları içerisinde yer almaktadır. 1275 km². Yüz ölçüme sahip olan Narman ilçesi, kuzeyde Oltu, kuzeydoğuda Şenkaya, doğuda Sarıkamış, güneydoğuda Horasan, güneyde Pasinler ve batıda ise Tortum'la komşudur. İdari bakımdan Erzurum'a bağlı olan ilçe, coğrafi özellikleri bakımından Doğu Karadeniz Bölgesi içerisinde yer almaktadır. İlçenin bugünkü görünümünü kazanmasında tektonik hareketler büyük rol oynamış ve bu hareketler, yer yer kıvrımlara ve faylanmalara sebep olmuştur. Bugün bölgede kuzey güney doğrultusundaki basınç tektoniği etkisini göstermektedir¹. Ortalama yükseltisi 1600 m. olan ilçe, Kargapazarı Dağları'nın uzantısı olan Devre Dağı gibi yer yer yükseltisi 2000- 3000 m. arasında olan dağlarla çevrilidir. Mesela Güneybaşı tepe(2126 m.) vb. Yöre'nin en önemli akarsuyu, ilçe merkezinin tam ortasından geçen Büyükçay deresidir. Bu dere, ilçenin batısındaki yüksek dağların kar sularıyla beslenip Narman'ı geçtikten sonra Ekrek Çayı ile birleşerek Oltu çayına karışır².

Bölge, özellikle mermer ve taş ocakları bakımından zengindir. Özellikle Ekrek köyünün batısında, Gökdağ ve Dağyolu köylerinde kaliteli mermer yatakları mevcut olmakla beraber az da olsa bölgede taş ve tuğla ocakları bulunmaktadır.

Narman'ı önemli kılan özelliklerin başında Kafkaslar'ı Anadolu'ya bağlayan iki ana yol güzergâhından birisi olan, Erzurum-Tortum-Narman-Oltu-Artvin üzerinden Doğu Karadeniz'e ulaşan yol üzerinde bulunması gelmektedir. Bu yol aynı zamanda Oltu üzerinden Şenkaya-Göle ve Ardahan'a ulaşmakta ve oradan Kars'a açılmaktadır Narman'ın bu ana yol güzergâhlarının hemen hemen tam ortasında yer alması, burasını tarihte önemli kılan faktörlerden birisi olmuştur³. Zira Oltu ile beraber bu vadiler, Roma'nın Kafkasya'ya girişini sağlamış, Sasaniler'in Bizans egemenliğini kırmaları (M. S. V-VII. yy) da bu vadilerde vuku bulmuştur⁴.

Yerleşme bakımından elverişli bir vadi yapısına sahip olan ilçenin tarih öncesi hakkında maalesef elimizde fazla bir bilgi yoktur. Bu anlamda bölgemizde yapılan tarihi ve arkeolojik çalışmalar sınırlı olduğundan, bölgesel bütünlüğe bağlı olarak Erzurum ilinin arkeolojik yapısı dikkate alınarak bir analiz yapma şansımız olacaktır.

Eski Tunç Çağı ve Kalkolitik Çağ boyunca yerleşim gören bölgede Karaz⁵, Pulur⁶, Güzelova⁷ ve Sos⁸ Höyük kazıları yapılarak stratigrafik yapı belirlenmeye çalışılmıştır. Özellikle Sos Höyük kazısı, bu konuda çok büyük bir önem taşımaktadır.

M. Ö. 3250-2000/1750 yıllarına tarihlenen "Karaz Kültürü" –"Eski Tunç Çağı Kültürü" ya da "Kura-Aras kültürü", bir başka ifadeyle, "Khirbet

Kerak” kültürü, Kafkaslar’dan Filistin’e kadar yayılma imkânı bulmuştur. Şüphesiz bu kültürün ya da etnik bir tanımla Erken Huri kültürünün, Kafkaslar’dan Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya yayılırken Erzurum’un kuzeydoğu bölgelerini (Oltu-Narman-Tortum –Uzundere vb.) kapsama alanı dışında bıraktığını düşünmek akla pek mantıklı gelmemektedir.

Anadolu’da M.Ö. II. Binde Kızılırmak yayı içerisinde kurularak gelişen güçlü Hitit Devleti, Kuzey Mezopotamya, Doğu Anadolu, Orta Anadolu, Batı Anadolu egemenlikleri altına alarak gücünün zirvesine ulaşmıştır. Ancak Hitit Devleti’ni en fazla uğraştıran güçler şüphesiz, kuzeydeki Kaşgalar⁹ ile kuzeydoğudaki Azzi-Hayaşalılar¹⁰ idi.

Azzi Hayaşa krallığının merkezi bölgesinin Erzurum başta olmak üzere, Çoruh vadisiyle beraber Gümüşhane-Kelkit-Giresun hattı olduğu bilim adamlarınca kabul edilmektedir¹¹. Nitekim Hitit arşivlerinde Hayaşalılar ile ilgili bilgileri, Şuppiluliuma I, Tuthaliya III., Murşili II.¹², nin sefer ve askeri kayıtlarında bulmamız mümkündür. Hayaşalılar yarı göçebe ve savaşçı bir toplum oldukları için Hititler’e karşı sürekli saldırılarda bulunmuşlar ve birçok kez Hitit şehirlerini yağmalamışlardır Hitit krallarının dağınık halde yaşayan Hayaşalılar karşısında zaman zaman zor durumda kalmışlardır. Fakat Hititler’in tekrara toparlanarak Hayaşalılar karşısında üstünlük kurmaları fazla uzun sürmemiştir. Bunu Hukkana/ş antlaşması metinlerinden anlamak mümkündür. Zira bu anlaşmada Hayaşa kralı Hukkana/ş, Hitit kralı Şuppiluliuma I’in kızkardeşi ile evlenmiş(bu politik evlenme, bir gelenek halinde devam ederek bütün Ön Asya’ya yayılmıştır) Hitit Devleti’nin üstünlüğünü kabul eden Hukkana/ş, asker ve vergi vermeyi kabul etmek durumunda kalmıştır¹³.

Bu anlamda düşündüğümüz zaman Çoruh Vadisi’nin bir kısmını teşkil eden Narman ve Havzası’nın da Hayaşalılar’ın hâkimiyet alanında olduğunu söyleyebiliriz.

Doğu Anadolu ve kuzeydoğu Anadolu’da M. Ö. I. Binde dönemin en güçlü devleti olan Urartular ortaya çıkmıştır. Asur kaynaklarında Urartular’ın bu bölgeyi Daya(e)ni-Diauehi olarak adlandırdıkları anlaşılmaktadır¹⁴.

Asur krallarından Tiglathpleser I. (M. 1115-1077) ve Salmanassar III. (M. Ö. 856-844) zamanında Dayaeni üzerine yapılan seferler devam etmiş, Assur’un onları mağlup etmesi ve mallarına el koyarak yıllık vergiye bağlamak suretiyle bu sorunu çözüme kavuşturdukları anlaşılmaktadır¹⁵.M.Ö. 9-6. yy.’ın başlarında ise bölgede bulunan Uriatri-Nairi Konfederasyonları’nın birleşerek güçlü Urartu Devleti’ni meydana getirdikleri anlaşılmaktadır¹⁶.

Urartu Devleti’nin kurulduktan sonra kendini tehdit eden siyasi

güçlere karşı bir takım seferler düzenlemiştir. Bu seferleri de kuzeye doğru yayılma politikasıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle kral Menua (M. 810-786) Aras Vadisi'ni takiben Dayaeni'ye sefer düzenlemiş ve bölgeyi egemenlik altına almıştır. Menua bu zaferini ölümsüzleştirmek için bir Hoarasan ilçesinde Yazılıtaş köyüne bir stel diktirmiştir. Şüphesiz yazıtın bulunduğu yer, Narman' 15-20 km. uzaklıktadır. O devirlerde siyasi ve idari taksimatın günümüzdeki gibi olmadığını kabul edecek olursak Yazılıtaş'ın bölge tarihi için ne kadar önemli olduğunu anlamış oluruz. Yazıtta kral Menua şu ifadeleri kullanmıştır:

"....."Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü ülke olan Diauehi'ye karşı sefere çıktı ve ülkeyi dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür, Tanrı Haldi'nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Menua der ki; Diauehi Ülkesini ele geçirdim. Kralî kent Şaşili'yu savaşta ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Şeşetinele Ülkesine, Zua kentine kadar ulaştım. Utuha kentini. Menua der ki, Diauehi'nin kralı Utupurşini önüme çıktı, ayaklarına kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödemesi koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Geri dönecek tutsakları tümüyle serbest bıraktım. Menua der ki;. Oradan iki kralı, yani Baltulhi boyunun ülkesininkini ve Haldiriulhi kentinin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Menua der ki; Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına yaptırırsa, her kim değişik bir şey söylerse, ben yaptım derse, Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve bütün tanrılar onu gün ışığından yoksun etsin."¹⁷

Bu ve buna benzer Kars Sarıkamış'taki Süngütaş(Zivin) yazıtından Urartular'ın birçok şehir ve başkentin yanı sıra Urartu kaynaklarında sıkça adı geçen Şaşılı şehrini de ele geçirdiklerini anlıyoruz. Ancak kral Menua'dan sonra tahta geçen Argıştı döneminde bölgeye birkaç sefer daha düzenlendiğini ve bu bölgenin tamamen kontrol altına alınmaya çalışıldığını sefer kayıtlarından takip edebiliyoruz. Argıştı I.'in (M. Ö. 786-764) tahta çıktıktan hemen sonra bölge üzerine iki sefer düzenlemiştir. Özellikle Sarıkamış Yazıtında¹⁸ yer alan ifadeler Urartular'ın bölge üzerindeki emellerini göstermesi bakımından ilginçtir. Sarıkamış yazıtında kral Argıştı şöyle demektedir:

“....Ahuriani şehrini, Aštu şehrinin bölgesini ele geçirdim. Güçlü ordular geldiler.... Ağıştı der ki; Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılara yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler püskürttüm. Qa [] şehrine kadar.... kovaladım.... orada.... yüz.... 20.... yüz.... yaktım. X yüz 50....kadın. Tanrı Haldi büyüklüğüyle Minua oğlu Ağıştı, güçlü kral Biainili ülkesinin kralı (ve) Tuşba şehrinin hükümdarıdır). Ağıştı der ki; Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba (ve) tanrı Şivini (onu) güneş ışığından yoksun etsinler....”

Bu yazıtlardan Urartular’ın Diauehi kralı Mannudubi üzerine sefere çıktığını, Ahuriani, Aštu, Qa[,şeriazi, Pute, Biani, Huşa, Tariu, Zabahae, şili, Uzinabitarna, İgani, Eriahi, Apuni, Ureiu, Witeruhi, Abiliane, Aniştirga, Quarza (veya Qubza), Ultuza Etiuni, Uduri, Umeli, Uria, Tertubi, Muruzu[, Ubarugildu, Ku[]rupira(?), Tarra[, Id[]ku[]aunede, Irkiuni, Artarmu[, Utupurşini, Abnulua, Bia[, Huşa, Didi, Zua, Aşqalaşi, Eriahi, Gulutahi, Witeruhi, Apuni, İga gibi merkezleri ele geçirdiklerini anlıyoruz. Yine bu yazıtlardan, birçok köle ve ganimet elde edildiği anlaşılmaktadır.

Fakat bu merkezlerin büyük bir kısmının “ülke” olarak adlandırıldığı ve daha sonraki dönemlerde tekrar ele geçirildiği bölgede Diauehi varlığının devam ettiği sonucunu akla getirmektedir. Bundan dolayı tam anlamıyla bölgede Urartu hâkimiyetinin söz konusu olmadığını ve bölgenin Hayaşa’da olduğu gibi dağınık gruplar ve boylar halinde idare edildiğini ortaya koymaktadır. Bölgede aralıksız olarak hocamız A. Ceylan başkanlığında 2007 yılında bölgede yaptığımız yüzey araştırmalarında aşağıda belirtilen merkezler tespit edilmiştir.

Gökdağ Kalesi

Erzurum ili, Narman İlçesi’nin 4km. kuzeybatısında yer alan Gökdağ Köyü’nün 1km. kuzey batısında doğal bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Stratejik açıdan önemli olan kale, güneyinden geçen Narman–Erzurum karayolunu kontrol altında tutmaktadır. Kalenin güneyinden Büyük Çay’ın kollarından biri geçmektedir. Kalenin güneyi tarım ve hayvancılığa son derece elverişlidir. Kalenin planı ana kayanın doğal yapısına uydurularak yapılmıştır. Yontulmamış dere taşlarından yapılan kalede birleştirici olarak horasan harcı kullanılmıştır. Kale kuzey-güney doğrultulu olarak inşa edilmiş olup iki bölümden meydana gelmektedir. Kalenin iç kısmı 21x7 m. büyüklüğündedir. Kalenin batı kısmı ise savunmayı kuvvetli hale getirmek için ikinci bir surla güçlendirilmiştir. Kalenin batı kısmındaki sur duvarlarının iç bölümüne pithoslar

bulunmuştur. Bu da bize bölgede tarımın yoğun bir şekilde yapıldığını göstermektedir. Çünkü bu pithoslar o dönemlerde yetiştirilen tarım ürünleri için saklama kabı olarak kullanıyorlardı. Çok sayıdaki pithoslardan ancak bir tanesi insitu halinde, diğerleri ise parçalanmış olarak belgelenmiştir. Kale yapısal olarak Orta Çağ özelliği taşımaktadır¹⁹.

Yanıktaş (Ekrek) Kalesi

Erzurum ili, Narman İlçesi, Yanıktaş Köyü'ne 2-5 km uzaklıkta ve deniz seviyesinden 1976 m. yükseklikte yer alan Yanıktaş Kalesi; yalçın bir ana kaya üzerine kurulmuştur. Kalenin doğusundan Cansor Çayı geçmektedir. Kale etrafı uçurum olan boğazın tam üzerine kurulmuştur ve boğazın batı yakasındadır. Stratejik açıdan önemli bir noktadadır. Elde edilen keramiklerin çoğu oldukça iyi açılanmış ve çark yapımı Orta Çağ keramikleridir. Kalede yoğun olarak kaçak kazı izleri mevcuttur. Kalenin doğusu uçurum olup savunması çok kolaydır. Kalenin batısı çok iyi işlenmiş, kaliteli taşlardan meydana getirilmiştir. Kalenin iki burcu vardır. Taşlar iyi tıraşlanmıştır ve duvarların arasında horasan harcı kullanılmıştır. Yaklaşık 2.5 m. yüksekliğinde bir burç ayakta ve ana kaya üzerine kurulmuştur. Ayakta kalan bu burç doğu- batı yönündedir. Kale iki büyük ana kayadan oluşmuştur. Güneydeki burç daha küçüktür. Kalenin geri kalan kısmı ise, kuzeyden gelen ve doğuya doğru dolaşan iki kayanın arasına inşa edilmiştir²⁰.

Eski Ekrek (Yerleşmesi)

Narman İlçesi Yanıktaş (Ekrek) Köyü'nün yaklaşık 6 km. kuzeydoğusunda 2049 m. yükseklikte ve Yanıktaş (Ekrek) Kalesinin 1 km kuzeybatısında yer almaktadır. Bu yerleşim alanında koç, koyun heykellerine rastlanmıştır. Rastladığımız koç koyun heykellerinden birisinin baş kısmı koparılmış olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çok sayıda tahrip edilmiş mezar kalıntıları mevcuttur. Muhtemelen Yanıktaş Kalesi ile aynı tarihte yapılmış olmalıdır. Yerleşmede bol miktarda kaçak kazı izleri tespit edilmiştir. Çanak çömlek parçaları Orta Çağ özelliği göstermektedir²¹.

Başkale Kalesi

Erzurum ili, Narman İlçesi'nin Başkale Köyü'nde; Kargapazarı Dağları'nın eteklerinde deniz seviyesinden 2004 m. yüksekliğindeki bir tepe üzerine kurulmuştur. Yaklaşık 32 m. uzunluğunda ve 16 m. eninde olan kalenin ortalama sur yüksekliği 4.50 cm.'dir, Yanıktaş'tan gelen boğazın verimli ve düz tarım alanlarına açıldığı bir kısımda bulunduğu için önemli bir kaledir. Köyün batısında kalan kale, doğu-batı yönlüdür.. Kalenin tek bir burcu olup o da doğusunda yer almaktadır. Çok büyük bir kale olmamakla beraber, dik bir kayalık üzerine inşa edilmiştir. Kalenin kuzeyinden gelip batısını ve güneyini dolaşan bir dere vardır. Hemen eteğinde geniş ve düz

yaylalar bulunmaktadır. Kalenin bulunduğu alan hayvancılık açısından önemli bir noktada yer almaktadır. Boğakale'nin batısında bulunan kale, Ortaçağ kalesi olup Yanıktaş Kalesi ile aynı dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Çanak çömlek buluntularının büyük bir kısmı Orta Çağ'a aittir. Kalede çok sayıda kaçak kazının yapılmış olduğunu tespit ettik²².

Boğakalesi

Erzurum ili, Narman İlçesi'nin Boğakale Köyü'nde ve deniz seviyesinden ortalama 2167 m. yüksekliğinde yayvan bir kayalık alan üzerine inşa edilmiştir. Kalenin kuzey kesimi yüksek dağlarla çevrili olup kalenin altından kar suları ile beslenen bir çay akmaktadır. Keramik verisinin büyük bir kısmı Orta Çağ'a ait olmakla beraber, az da olsa bazı keramik parçalarının erken döneme ait olabileceğini düşünmekteyiz²³.

Samikale/Samugara

Erzurum ili, Narman ilçesinin 15 km kuzeydoğusunda bulunan kale, Samikale Köyü'nün hemen kuzeydoğusundaki 1796 m. yükseklikteki bir tepe üzerine kurulmuştur. Kalenin dar olan giriş kapısı, köyün kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kalede günümüzde büyük bir restorasyon çalışması yapılmış ve restorasyonla birlikte tarihi özelliği yok olmuştur. Kalenin en önemli özelliği, doğusunda bulunan geniş, verimli araziye kontrol etmesi ve Oltu-Narman karayolunun üzerinde bulunmasıdır. Tarım ve hayvancılık açısından önemli bir noktada yer almaktadır. Yapı itibarıyla erken dönem kalesi olduğu sanılmasına rağmen bu görüşü destekleyen herhangi bir somut veriye ulaşılamamıştır²⁴.

Alabalık Kalesi

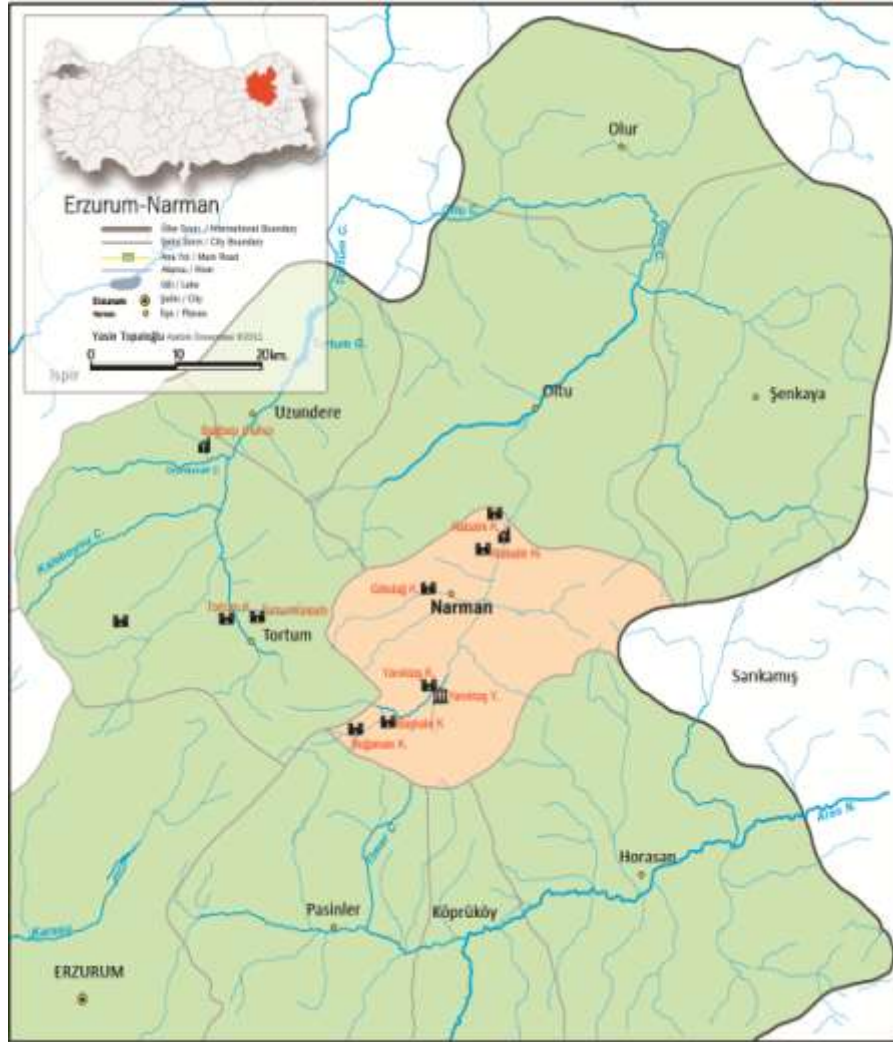
Erzurum ili, Narman ilçesi, Alabalık köyünün batısında, 1976 m. yüksekliğinde bulunmakta ve ilçe merkezine 18 km. uzaklıkta yer almaktadır. Kaleden çok bir gözetleme kulesine benzemektedir. Gözetleme kulesinin hemen alt kısmında mimari kalıntılar mevcuttur. Bu mimari kalıntıların yapım ve teknik özellikler bakımından ne amaçla yapıldığı pek bilinmemektedir. Gözetleme kulesi kaçak kazı ve sel nedeniyle yıkılmak üzeredir. Gözetleme kulesinin hem güneyinden hem de kuzeyinden dereler akmaktadır. Küçük bir kayalığın üzerine kurulmuş olan kulenin aşırı derecede tahrip edildiği gözlenmiştir. Kule yapım duvarlarının kesme taşlardan yapıldığı gözlenmiştir. Gözden uzak bir yere inşa edilen kulenin yapımında Horasan harcı kullanılmıştır. Kale bu özelliği ile Ortaçağ özellikleri taşımaktadır²⁵.

Şekerli Obsidyen Yatakları

Erzurum ili Narman ilçesine yaklaşık olarak 7 km. uzaklıkta ve ilçenin güneydoğusunda yer almaktadır. Beldenin kuzeydoğusunda bulunan Haşut Dağı'nda bol miktarda siyah obsidyen ele geçirilmiştir

Sonuç olarak, araştırma yaptığımız bölge, Karaz kültüründen başlayarak sırasıyla Hayaşa, Diauehi ve Urartu dönemlerini yaşamıştır. Narman'ın ve Oltu'nun Kafkaslar'ı Erzurum'a bağlayan yol güzergâhları içerisinde olduğu düşünülürse bölgenin tarihi ve arkeoloji açısından ne kadar önem taşıdığı gerçeği ortaya çıkacaktır. Buna paralel olarak, Narman ile birlikte Oltu havzani, Roma'nın Kafkaslar'a ulaşmak için bir geçit olarak kullandıklarını söyleyebiliriz. Çünkü sarp ve yüksek dağlarla çevrilen bu vadiler bölgeye ulaşımın sağlanacağı en kolay yol sistemlerine sahiptir. Nitekim Oltu, Şenkaya, Ardahan, Ardanoç vb. Çoruh vadisi ile ilgili tarihi ve arkeolojik araştırma yapanlar bu gerçeğin altını sürekli çizmişlerdir. Yüzey araştırması yaptığımız bölgede en eski yazılı kaynak şüphesiz Urartu Yazılıtaş kitabesidir. Bu kitabe, bugün Horasan İlçesi'nin Yazılıtaş köyünde ve Narman ilçe sınırlarına 10-15 km. uzaklıktadır. Tarihi coğrafya açısından bölge ile ilgili en eski yazılı kaynak olan Yazılıtaş'ta kral Menua'nın Dayaeni üzerine sefer yaptığından ve bölgeyi kontrol altına almaya çalıştığından bahsedilir.

Ancak yaptığımız yüzey araştırmasında bulduğumuz merkezler ve kaleler, (Boğakale erken döneme tarihlendirilebilir) genelde Ortaçağ özelliği göstermektedir. Urartular'ın M. Ö. 9-6. yy.lar arasında bölgenin hâkimi oldukları düşünüldüğünde Narman ve havalisinde Urartu yerleşmesine rastlayamamış olmamız bizi oldukça şaşırtmıştır. Çünkü Urartular, kuruldukları günden beri sürekli kuzeye ve batıya doğru yayılma stratejisi takip etmişlerdir. Bu da bize gösteriyor ki bölgenin eskiçağıyla ilgili kesin yargılara ulaşmak için daha çok tarihi ve arkeolojik araştırma yapılması gerekmektedir.

Harita- Narman ve Çevresi

Resim 1. Yanıktaş (Ekrek Kalesi)/Narman

Resim 2. Yanıktaş(Ekrek Kalesi)/Narman

Resim 3.Yanıktaş(Ekrek Kalesi)/Narman

Resim 4.Eski Ekrek Yerleşmesi/Narman

Resim 5. Eski Ekrek Yerleşmesi/Narman

Resim 6. Başkale Kalesi/Narman

Resim 7.Başkale Kalesi/Narman

Resim 8.Başkale Kalesi/Narman

Resim 9.Boğakale Kalesi/Narman

Resim 10.Boğakale Kalesi/Narman

Resim 11.Samugara/Samikale/Kalesi Narman

Resim 12.Samugara/Samikale/ Kalesi Narman

Resim 13. Alabalık Gözetleme Kule

KAYNAKLAR VE DİPNOTLAR

- ¹ ATALAY, İ. 1982: **Oltu Çayı havzasının Fiziki Coğrafyası ve Amenajmanı**, İzmir.
- ² UZUN, S. 1986: **Murat Dağı- Narman Arasındaki Kütle Hareketleri**, (Bas.Y.Lisans Tez), Erzurum.
- ³ KOŞAY, H.Z. 1984: **Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi**, Ankara,10; ÖZAV, L. 1996: **Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası**, Atatürk Üniversitesi Bas. Dok. Tezi, Erzurum, 232; TÜMERTEKİN, E. 1987: **Ulaşım Coğrafyası**, İstanbul, 24.; TOPALOĞLU, Y. 2008: **“Oltu'nun Eskiçağ Tarihine Bir Bakış”**, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-VIII*, Erzurum, 154
- ⁴ GROUSSET, R. 1947: **Histoire de I Armenie**, Paris,296.
- ⁵ KOŞAY, H.Z. -K. TURFAN 1959: **“Erzurum Karaz Kazısı Raporu”**, *Belleten 91*, Ankara, 349-413.; KOŞAY, 1984: 14-15
- ⁶ KOŞAY, H.Z.-H. VARY 1964: **Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu**, Ankara, 5-53.; KOŞAY, H.Z. 1964: **“Pulur ve Güzelova (Erzurum Araştırmaları)”** *Atatürk Konferansları I*, Ankara, 91-94
- ⁷ KOŞAY, 1964: 91-94: KOŞAY, H.Z.-H. VARY 1967: **Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı 1961**,Ankara, 5-26
- ⁸ SAGONA, A.G.- M. ERKMEN- C. SAGONA- I. McNIVEN 1998: **“Excavations at Sos Höyük 1997: Fourth Preliminary Report”**, *Anatolica 24*, 1998, 31-64; CEYLAN, A. 1994: **Eski Anadolu'da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)**, (Bas.Dok.Tez), Erzurum, 59.

- ⁹ ADONTZ, N. 1946: **Historie d'Armenia: les Origines du Xe Siècle au VIe (VJC.)**, Paris, 37 vd.; CEYLAN, 1994: 59
- ¹⁰ KOŞAY, H.Z. 1972: “**Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı**”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, 1972, Ankara, 53- 55; PEHLİVAN, M. 1984: **En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi**, (Bas.Dok.Tez), Erzurum, 13.; CEYLAN, 1994: 75 vd.
- ¹¹ PEHLİVAN, 1984: 62.
- ¹² PEHLİVAN, M. 1991: **Daya(e)ni/Diau(e)hi**, Erzurum, 15.
- ¹³ Hukkana/ş Antlaşması'nın tam tercümesi için bk. FRIEDRICH, J. 1930: “**Staatsvertrage des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache**”, *MVAeG 34 /1*, Leipzig, 103-161. Ayrıca, antlaşmanın bütün maddeleri ve detayları hakkında geniş bilgi için bk. GOETZE, A. 1928: “**Das Hethiter-Reich**”, *Der Alte Orient 27-2*, Leipzig, 24-45; FORRER, E. 1931: “**Hajaşa-Azzi**”, *Caucasica 9*, 1-24; GÜTERBOCK, H.G. 1967: “**The Hitite Conguest of Cyprus Reconsidered**”, *Journal of Near Eastern Studies 26-2*, Chicago, 73-81; Antlaşmanın Türkçe metni için, CEYLAN, 1994: vd.
- ¹⁴ BURNEY, C.A. 1966: “**A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere**”, *Anatolian Studies XVI*, London, 50; PIOTROVSKII, B.B. 1966: **II Regno di Van: Urartu**, Rome,38
- ¹⁵ ADONTZ, 1946: 53 vd.; BURNEY, 1966: 58 vd.; PEHLİVAN, 1991: 22.
- ¹⁶ SALVINI, M. 1967: **Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regnodi Urartu**, Roma, 32; ERZEN, A. 1979: **Eastern Anatolia and Urartians**, İstanbul, 16-22
- ¹⁷ SAYCE, A.H. 1888: “**The Cuneiform Inscriptions of Van Part III**”, *Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, England and Ireland,10; ALİŞAN, L.V.M. 1890: **Airarat**, Venedik, 539; LEHMANN-C. F. HAUPT 1928-1935: **Corpus Inscriptionum Chaldicarum (CICH)**, I-II, Leipzig, 27; KÖNİG, F.W.1955-1957: **Handbuch der Chaldäischen Inschriften (HchI)**,Afo Beiheft 8, Graz, no. 23; MELİKİŞVİLİ, G.A. 1960: **Urartskie Klinoobraznye Nadpisi**, Moskova, no. 36; PEHLİVAN 1984: 86-87; PEHLİVAN 1991: 34; PAYNE, M.R. 1995: **Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu**, (Bas.Y.Lisans Tez), İstanbul, 40; CEYLAN, A. 2002:“**Yazılıtaş Horasan**”, *Çağlayan Aras-I*, Erzurum, 14-15; CEYLAN, A. 2005: “**2003 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları**”, 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 189-200; KOZBE, G.- A. CEYLAN- Y. POLAT-T. SİVAS- H. SİVAS- I. ŞAHİN- D. TANRIVER 2008: **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6_{a,b} Demir Çağları**, İstanbul.
- ¹⁸ PAYNE, 1995: 82.
- ¹⁹ ÖZGÜL, O. 2007: **Tortum ve Narman Çevresinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar**, (Bas.Y.Lisans Tez), Erzurum,54
- ²⁰ ÖZGÜL, 2007: 55.; CEYLAN, A. 2008: **Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars- Iğdır (1998-2008)**, Erzurum, 291
- ²¹ ÖZGÜL, 2007: 55.; CEYLAN, 2008: 293
- ²² ÖZGÜL, 2007: 55.; CEYLAN, 2008: 293

²³ ÖZGÜL, 2007: 56.; CEYLAN, 2008: 295

²⁴ Özgül, 2007: 56. ; Ceylan, 2008: 295., Köyün asıl adı “Samugara” dır. Nitekim halk arasındaki telaffuzu da bu şekildedir. Sonradan Samikale ismini almıştır. Kırzioğlu bu ismin bir Moğol oymağı olan Samugar / Sumagar’dan geldiğini iddia etmekte ve Akkoyunlu kaynaklarında ise Samakar şekliyle geçmekte olduğu fikrini savunmaktadır. Geniş bilgi için bk. KIRZIOĞLU, F. 1992: **Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar**, Ankara,168-169.

²⁵ ÖZGÜL, 2007: 56.; CEYLAN, 2008: 296.